

מחקר השוואתי בין דוקטרינות צבאיות

ארנולד לי הורליק

דוקטרינה צבאית „קלאסית“

יסודות הדוקטרינות הצבאיות „הקלאסיות“ של המעצמות הגדולות באירופה במאה ה-19, הונחו על-ידי קבוצה קטנה של אישים בתקופה האחר-נפולייונית. אלה ביקשו להסיק מסקנות הגיוניות ולדלות משמעויות כוללניות מהמלחמות הגדולות שלחמו בנעוריהם. גם את ההוגים האלה, כמו את דומיהם בתחומים אחרים, הירבו לצטט אך מיעטו לקרוא. הדוקטרינות הצבאיות הרשמיות של המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 נוסחו במליצות והיוו תמצותים פשטניים של כתבי הקלאסיקונים הצבאיים. הן נכתבו על-ידי אנשי צבא מקצועיים, לעתים נושאי דרגות גבוהות למדי, אך לרוב בעלי כושר אינטלקטואלי מוגבל, אשר חיפשו בכתבי הקלאסיקונים כללים ו„עקרונות מלחמה“, אך איבדו בתוך כך את ההבנה העמוקה יותר של תורת המלחמה, שהיתה מונחת ביסוד אותם כתבים.

החוקים, או „עקרונות המלחמה“ הקבועים, פחות או יותר, שנוסחו על-ידי המטות הכלליים של המעצמות האירופיות, נעשו למוסכמות תורתיות של מקצוענים ונלמדו באדיקות באקדמיות צבאיות. אלה נוסחו בהפשטה ובהכללה והעניקו למתכננים הצבאיים של אותם זמנים מקור לא-אכזב של טיעונים להצדקת אסטרטגיות שהלמו את מוגם האישי ושאפי-תנותם, ואך לעתים רחוקות שירתו מטרה צבאית לאומית מובהקת.

הדוקטרינה הצבאית הפורמלית במאה ה-19 איבדה את הפופר-לריות שלה, ובצדק, לאחר יישומה הרה-אסון במלחמת-העולם הראשונה. כתבים תורתיים על „עקרונות המלחמה“ מאות ימים עדיין מצויים בחוברות תורתיות של כל צבאות העולם, אך כמעט אין הם נקראים מחוץ לבתי-הספר הצבאיים, ויש לקוות שהם זוכים לשימת-הלב הראויה להם. מכל מקום, השפעת הדוקטרינה הצבאית „הקלאסית“ היא כיום שולית ביותר, והעניין בה מוגבל להסטוריונים. המדינות שתורותיהן הן נושא מחקרנו, כוללות בקצה האחד של הקשת את ברית-המועצות — מעצמת-על, החמושה חימוש מלא בנשק גרעיני ובמערכות שיגור חדישות, בעלת מדיניות צבאית ופוליטית חובקת עולם, אשר כוחותיה לא ירו אף יריה אחת מאז סיום מלחמת-העולם השני (להוציא אש על בעלות-בריתה) ובקצה השני של הקשת את ישראל, מדינה אזורית קטנה, בעלת כוח צבאי לא-משמעותי בסטנדרטים של מעצמות גדולות, שנלחמה וניצחה בשלוש מלחמות קונבנציונליות תוך פחות משלושים שנה, ובאחרונה אף עמדה מול תשלובת יריבים, בתוכם לקו-חות של שתי מעצמות-העל.

התכונות של דוקטרינה צבאית-פוליטית מודרנית

לרוע מזלו של החוקר-המשווה, דוקטרינות צבאיות-פוליטיות הן מגוונות ביותר בימינו, לא רק בתוכן, אלא גם בצורה. רק במדינות ספורות עוצבה ונוסחה דוקטרינה אסטרטגית באורח שיטתי ופורמלי. משטרים אידיאולוגיים, שבהן הפכה תעשיית דוקטרינות מכל המינים ל„עסק לאומי“ מספקים חומר ערוך ומסודר, אבל נוטים לערפל דווקא אותם נושאים תורתיים רגישים, שהם בעלי המשמעות הצבאית והמדינית הגדולים ביותר.

מספר מדינות מערב-אירופיות מפרסמות „ספר לבן“ תקופתי על מדיניות הגנה, אך לעתים רחוקות תמצא בפרסומים כאלה הגדרות דוקטרינריות ברורות. „הספר הלבן“ הצרפתי נוטה, למשל, להתמקד בנושאי תקציב, חימוש וסדרי כוחות. הדוק-טרינה האסטרטגית האמריקנית הוא דבר מסובך בגלל עושר המקורות וגיוונם.

ככלל, ייאלץ חוקר דוקטרינות צבאיות לשאוב מידע מתוך מגוון גדול של מקורות המבוססים על התבטאויות והתנהגות של מנהיגים צבאיים ולא צבאיים, ולגשש דרכו בערפל הכבד של כפל-משמעויות המכסה דווקא את הנושאים החיוניים ביותר.

דוקטרינות פוליטיות-צבאיות בנוות-ומננו חבות את מורכבותן היוצאת מן הכלל ואת אופיין המקיף, למהפכה שחלה ברכיבי היחסים הבין-לאומיים לאחר מלחמת-העולם השנייה. בתקופה שלפני מלחמה זו הוגבלו ההתעניינות ה„אסטרטגית“ וההגות התורתית לתחומן הבלעדי של המעצמות האירופיות הגדולות, אשן הן בלבד קיימו בימי שלום מערך צבאי בעל ערך. מדינות אלו, שנבדלו במידה רבה זו מזו — במיוחד לאחר הופעת המשטרים האידיאולוגיים — במטרותיהן הצבאיות, בסגנוןן ובמסורתן הצבאית והלאומית ובכושרן הצבאי, ניצבו לפני סדרת בעיות צבאיות זהות פחות או יותר (לדוגמה, כיצד לערוך עוד מלחמה יבשתית מאסיבית באירופה) — בעיות שלא השתנו באורח יסודי מאז הסבב האחרון ב-1914—1918. „עקרונות המלחמה“ החזיקו מעמד; קבוצת המדינות הראשיות נשארה כמעט כשהיתה; כלי המלחמה נשתנו אך מעט ולאט ממלחמה למלחמה, וההסתגלות הצבאית אל ההתפתחות הטכ-נולוגית היתה איטית עוד יותר. כלי-הנשק המכריעים בפרוץ מלחמת-העולם השנייה היו מטוסים, טנקים וצוללות, שהופיעו לרא-שונה בשדה-הקרב כרבע מאה לפני-כן.

השינויים היסודיים במערך הבין-לאומי בעקבות מלחמת-העולם הראשונה בטכנולוגיה הצבאית — שביטויה היה הנשק הגרעיני אשר הופיע בשלב המלחמה הסופי — הפכו את התמונה על-

פיה. קבוצת המדינות הראשיות במערכת הבין-לאומית נתחלפה כולה, ומתוך החורבות של הסדר הבין-לאומי הישן, שמרכזו היה אירופה, קמו שתי מעצמות-על ותפסו עמדות שליטה פוליטיות-צבאיות בעולם; למעצמות אלה אידיאולוגיה, מסורת וסגנון לאומי שונים לגמרי מאלה של מדינות אירופה, שקבעו את ההלכה הצבאית במשך דורות רבים.

עתה קמו מדינות עצמאיות חדשות, שנוקו למערכ צבאי מודרני, הן כאמצעי חיוני להשגת עצמאותן ולהגנה עליה, הן לצרכי שלטון פנים, והן כסמל הכרחי לעצמאותן החדשה. הפיתוח האיכותי של הטכנולוגיה הצבאית, שמעצמות-העל הנהיגו אותו במהירות מסחררת, שינה את אופי המלחמה והאסטרטגיה בבת-אחת ובצורה מקפת יותר, משעשו זאת כל כלי-הנשק שהומצאו מאז המצאת אבק-השריפה גם יחד.

שיגורו המידי של נשק השמדה המוני אל מטרות בטוחים בין-יבשתיים, העניק למנהיגי המדינות יכולת להשיג באורח ישיר ומידי יעדים אסטרטגיים, אשר אך לפני מספר שנים, היו הם מחוץ להישג-ידם של צבאות ענקיים.

אף שמערכות הנשק, פרי הטכנולוגיה הצבאית החדשה, נמצאות עתה רק בידי מעצמות-העל בכמויות מכריעות ובידי שליט מדינות אחרות בהיקף צנוע וסמלי — יש בעצם קיומן השפעה עמוקה על אורח מחשבתם של מדינאים ואנשי צבא בעולם כולו בדבר תפקיד הכוח וניצולו ביחסים בין-לאומיים. חשש להסלמה למלחמה גרעינית מלאה, או ניצול חשש זה, הם עובדות ממשיות בסכסוכים בין-לאומיים והן משפיעות על התורה הצבאית-פוליטית של כל מדינה.

נוכח עובדות מהפכניות חדשות אלו בטכנולוגיה הצבאית וביחסים הבין-לאומיים, עומדת הדוקטרינה הצבאית הקלאסית של המאה ה-19 מעורטלת וחסרת-משמעות.

מלחמות העתיד בעידן הגרעיני כוללות כמעט את כל צורות המלחמה האפשריות, החל במלחמה גרעינית בין-מעצמתית כוללת, וכלה במלחמת חתרנות בפניות רחוקות באסיה, אפריקה ואמריקה הלטינית. אבל מלחמות-עולם, „קלאסיות“, הנקראות כיום „קונבנציונאליות“, נוסח מלחמת 1914—1918 או מלחמת 1939—1945 (שכמעט אליהן בלבד מתייחסות הדוקטרינות הצבאיות הקדם-גרעיניות), הושלכו לסל-האשפה של ההס-טוריה הצבאית.

הדוקטרינה וההרתעה

לשינוי בתפישת יעודו העיקרי של כוח צבאי, לאור הופעת הנשק החדש, נודעת השפעה עמוקה על התפתחות הדוקטרינה האסטרטגית, עמוקה אף יותר מהשפעת הדימוי של מלחמת העתיד בגין קיומו של הנשק הגרעיני. לפני הופעת הנשק הגרעיני לא ניתן למתוח קו אבחנה בולט בין ערך הרתעתו וערך מלחמתו של כוח צבאי. צבאות הוקמו כדי לנצח במלח-מות; צבא בעל עליונות בולטת על אויב משוער, עשוי גם להרתיע. הרתעה איננה מטרה אסטרטגית פרי העידן הגרעיני, אולם כוח ההרס של נשק גרעיני היטה את מוקד הדוקטרינה הצבאית מהגנה, או מעריכת מלחמה, להרתעה, והטכנולוגיות החדשות היקנו לאבחנה זו חשיבות שאיננה תיאורטית בלבד. סוגי כוחות שונים אינם שווים בערכם ההרתעתי ובערכם המל-חמתי. כוחות המביאים תרומה ממשית להשגת ממטרה אחת, אפשר שיהיו שוליים או אפילו מנוגדים למטרה השניה. משגר

נייד של טיל בליסטי בין-יבשתי בעל שמ"מ * אפס, מגביר את היכולת המלחמתית של המדינה, אך יכול לערער יציבות בהקשר להרתעה. טילים בעלי ראשי-נפץ גרעיניים קטנים יחסית ובעלי דיוק בינוני, מהווים אמצעי הרתעה מצוינים, אולם כוח עלוב לשם תקיפת מטרות צבאיות, כגון טילים בליסטיים בין-יבשתיים המבוטנים בעמדות תת-קרקעיות.

הרתעה, מעצם טבעה, היא מושג של ימי שלום; הגנה היא עניין לימי מלחמה. על-כן, משעה שהועתקה המחשבה האסטר-טגית מהגנה במלחמה להרתעה מפני מלחמה, הפכו היערכות הכוחות בימי שלום והשימוש הפוליטי בכוח צבאי, לנושאים התורתיים המרכזיים ברוב המדינות המתקדמות, ותורת עשיית המלחמה נסוגה לאחור.

כמה מן ההבדלים הלאומיים בהקשר זה יוצגו להלן. בכל מקום שניתנת עדיפות להרתעה משתבשים הדגשים בדוקט-רינה. דרך פעולה אשר מקוים שהאויב יאמין כי תינקט בעת מלחמה, עלולה להיות הפחות רצויה מכל שאר הדרכים במל-חמה עצמה, במקרה שההרתעה תיכשל. „הרס ודאי“ הוא דוקטרינה הרתעה גרעינית הגיונית לחלוטין, אף כי לא נעימה. אך זו תורת התאבדות אם יכולת יישומה היא דו-צדדית. כיוון שמעצם טבעה מושתתת הדוקטרינה על אמינות, כופה הגיון ההרתעה הימנעות מוחלטת מנקיטת דרכים נוספות (למשל, תקנות לגבי מערך ל„הגבלת נזקים“, מסוג הג"א ומערך של כוח בולם). אולם מדיניות הבאה לחזק את אמינות דוקטרינה „ההרס הודאי“ תחליש, ללא ספק, את אִמון בעלות-הברית בהתחייבות מעצמת-העל להרתיע מפני התקפה עליה. התחייבות זו היא גורם מרכזי במדיניותן של שתי מעצמות-העל.

ההיגיון של טיעון זה שולט, למרבה הצער, במעגל קסמים.

תפקידי הדוקטרינה הצבאית-מדינית

הדוקטרינה הצבאית-מדינית של כל מדינה חייבת לשרת תפקידים מגוונים, הן פנימיים והן חיצוניים. תפקידיה הפנימיים העיקריים הם להנחות את האסטרטגיה והמדיניות ולגייס תמיכה פוליטית.

באמצעות ניסוח הדוקטרינה מעצבת ההנהגה המדינית והצבאית מערכת מוסכמת של השקפות כוללות בדבר תפקיד הכוח בחייה הבין-לאומיים של המדינה, ומקנה אותם למערכת הביטחון, למוסד המחוקק ולציבור. הדוקטרינה צריכה לשמש הנחיה לכוחות המזוינים כיצד להתארגן ולהיערך על-פי יסודות נכונים; עליה לספק מידע למחוקק, האחראי להקצות אמצעים להקמת הכוח הצבאי הדרוש; עליה לסייע בגיוס הסכמה ציבור-רית רחבה כסיוע למדיניות החוץ והביטחון של הממשלה. מתח פנימי שורר בין תפקידים אלה, ועצמתו תלויה בשיטת הממשל במדינה ובנסיבות המדיניות-צבאיות שבהן היא נתונה. הדוקטרינה חייבת לספק למדינה ביסוס הגיוני למדיניותה הקיימת ולמצבה, על רקע איומים — על בטחונה, על האינ-טרסים שלה ועל ערכיה — כפי שהשלטון מפרש אותם; עליה להסביר כיצד ניתן למנוע איום בלי להקריב אינטרסים וערכים, ואם ימומש האיום, כיצד להתייצב מולו בהצלחה ביכולת הצבאית הנתונה.

* שמ"מ — CEP: שגיאה מעגלית מסתברת. — המער.

אין בימינו מדינה היכולה להבטיח את עצמה במידה שווה בפני כל סוגי האיומים על ענייניה הבטחוניים. אחד מתפקידיה העיקריים של הדוקטרינה הוא לספק מדד מסוים לקביעת עדיפויות, בדרך כלל באמצעות שילוב סבירות ותוצאות צפויות — מדד שיהיה ישים למכלול האיומים המסכנים את המדינה.

כעיקרון, על הדוקטרינה לענות על השאלה כיצד, נוכח הפוטנציאל הלאומי הנתון, אפשר להיטיב לעשות בנושא הבטחוני, בשמירת הערכים ובקידום ענייני המדינה. המתח נובע מהפער הקיים כמעט בוודאות בין המצוי ובין הרצוי. אם הדוקטרינה חושפת איומים מיידיים העולים על יכולת ההתמודדות, היא מסכנת את היציבות הפנימית. לעומת זאת, אם היא מתאימה את גודל האיומים ליכולת ההתמודדות, היא מולידה שאננות ומחלישה את ערכה כהנהגה למדיניות עתידה.

מתחים פנימיים אלה עשויים להתחזק אף יותר, בשל עימות עם כמה מתפקידי הדוקטרינה המכוונים כלפי חוץ, שהרי אותה מערכת של עקרונות פוליטיים-צבאיים, "משודרת" גם אל בעלי-ברית ואל הקהילה הבין-לאומית כולה. ואכן, "שידור" הדוקטרינה לעולם החיצון, הפך אצל המעצמות הגדולות מכשיר עיקרי במדיניות החוץ והביטחון. באורח אידיאלי צריכה הדוקטרינה להרתיע יריבים, לעודד ידידים ולחזק את בטחונם, ולהשפיע השפעה חיובית על מדינות נייטרליות; קשה ליישב את הניגודים בין התפקידים הללו. הדוקטרינה אמורה להשפיע על תפישתו של היריב, אולם אם הפער בין תמונת-המצב כפי שהיא משתקפת בדוקטרינה לבין תפישתו של היריב, יהיה גדול מדי, תלקה הדוקטרינה בחוסר אמינות.

בעיית האמינות בזירה הבין-לאומית דומה לזו הניצבת לפני ממשלה במאבק הפנימי, במשטרים שבהם פעולות הממשלה הן נושא לביקורת ציבורית חריפה. אשר לבעלות-ברית, ובהתאמה למידת עצמאותן הפוליטית, על הדוקטרינה ליצור איוון בין טיפוח אמינות ההתחייבות ובין הלחץ על בעל-הברית לקיום חלקו ולהגברת תשומתו לעניין המשותף. הדומיננטיות של דוקטרינת ההרתעה הפכה את קיומו של איוון זה לקשה ביותר. מדינות שונות מוגבלות במידה שונה על-ידי התביעות המתחרות בדוקטרינה האסטרטגית שלהן או הנוגדות אותה חלקית. המדינות החזקות מוגבלות פחות מהחלשות, אולם מדינות בעלות אינטרסים מקיפים ובריתות מסועפות, רגישות לחץ יותר מאלו שהתחייבויותיהן הבין-לאומיות מוגבלות ובריתותיהן מצריכות טיפוח מתמיד.

ממשלות בחברות, "פתוחות" יחסית יפעלו בנושאי פנים בשולי-אמינות צרים יותר מאשר משטרים אוטוריטריים. אך בזירה הבין-לאומית האסימטריה פחות חמורה. קיום אלטרנטיבה ליחסים הצבאיים-אזרחיים של המדינה, אף הוא גורם המגביל את חופש ניסוחה ופרסומה של הדוקטרינה, שכן הדוקטרינה האסטרטגית מהווה נושא קבוע במאבק הפנימי, בויכוח על הקצאת משאבי החברה לזרוע הצבאית ולחילות השונים המרכיבים אותה.

הדוקטרינה והערכת הסכנה

הדוקטרינה האסטרטגית של מדינה צומחת מהתייחסויותיה לאתגרים הניצבים מולה, וכרוכים בשימוש בכוח או באיום בשימוש בכוח. בהתנהגות האנושית, הממשיות היחידה הינה זו

הסובייקטיבית. איומים על בטחונה של מדינה מטביעים חותמם על הדוקטרינה של קברניטיה בדרך שהם מתפרשים על-ידם. הערכת האיום תהיה שונה בין קבוצה לקבוצה ובין אדם למשנהו, אולם מדינה בעלת יצר קיום תבקש הסכמה כללית, או לפחות פשרה מתקבלת על הדעת בין החפישות השונות של הפרטים והקבוצות בתוכה. הסכמה כללית אפשרית זו נובעת מההזדהות עם ההסטוריה הלאומית, עם החזון המדיני ועם שאר רכיביה החיוניים של הישות המדינית. יחידות לאומיות שונות יפתחו תפישות שונות מול איום דומה, והשוני בתפישת חשבו לעתים לא פחות מהשוני במצבים.

התדירות הנמוכה של אלימות-פנים בנסיגה ההסטורית של בריטניה, למשל, עודדה גישה בריטית, ביחוד באגף הליברלי יותר, "להשקיף בדרך כלל במבט שליו על העולם החיצון, גם כשהעובדות טופחות על הפנים". האנגלי מתאפיין בבטחונו העמוק כי תמיד יספיק לו הזמן להתגבר על "נסיגות ראשוניות" ואמונה לאומית זו הולידה סובלנות עד כדי תת-ביטחון.

בניגוד לכך, מצטיינת האידיאולוגיה הבולשביקית, המבוססת על הניסיון ההסטורי הסובייטי ועל התרבות המדינית הרוסית, בחשדנות קיצונית, המתבטאת בהערכות-איום מוגזמות מאוד ובגישה של "המקרה הגרוע מכל".

נהילות * האיום ודוקטרינה אסטרטגית

הדוקטרינה המדינית-צבאית של מדינה גם משקפת, בצורה מעורפלת, את הערכת המנהיגות על נהילות האיומים האסטרטגיים השונים על בטחון המדינה.

האידיאולוגיה, הניסיון ההסטורי, האופי הלאומי ומוגם המיוחד של המנהיגים הבולטים, הם גורמים כבדי-משקל בהערכות אלו, המפנים אותן בכיוונים שונים; אך נראה שקיימת נטיה כללית אצל מדינאים-גנרלים לשקוד על ניסוח דוקטרינה כתשובה לאתגרים ניהוליים על חשבון תשומת-לב לאתגרים חמורים יותר, בגלל היותם מחוץ ליכולת השליטה או ההשפעה של המדינה. אם מאמינים שיש פוטנציאל לפיתוח אמצעים לטיפול יעיל באיומים הלא-נהיליים, הרי העדר דוקטרינה, או התעלמות מאיומים או הפחתה בערכם, יהיו ארעיים בלבד, והמדיניות תכונן לפתרון הבעיה של כושר התמודדות נאות. דרך זו מקובלת ביותר במשטרים אוטוריטריים, שיש בכוחם לקיים את האבחנה בין דוקטרינה למדיניות בפועל, כשהיא חופשית מביקורת ציבורית פנימית ונתונה במעטה סודיות כלפי חוץ. כך, למשל, זילולה ברה"מ בנשק הגרעיני, עד שהשיגה היא עצמה יכולת גרעינית של ממש, ואותו זלוזל ניכר כיום בדוקטרינה הסינית, אפילו שפקין שוקדת על בניית כוחה הגרעיני.

מידת הנהילות של איום, כפי שהיא מוערכת ע"י מעצבי המדיניות, משפיעה על הדוקטרינה הפוליטית-צבאית של מדינה.

הגנה בפני התקפה גרעינית כוללת של מעצמות-על הגנה, בניגוד להרתעה, נראית היום כבעיה לא-נהילית אפילו בעיני מעצמות-על, ולא כל שכן בעיני האחרות. המחשבה שאין המדינה מסוגלת להגן על תושביה מפני התקפה גרעינית,

* נהילות — Manageability — הכושר לנהל ולשלוט באירועים ובמצבים. — המ ע ר.

הפכה לחלק בלתי-נפרד של הדוקטרינות הצבאיות-פוליטיות במדינות מערב-אירופה מאז אמצע שנות החמישים. ארה"ב, לאחר שאיבדה את המונופולין הגרעיני שלה, ולאחר הסחף ההדרגתי ביכולת המכה הראשונה, "המוזהירה" שלה, השתעשעה זמן קצר, בתחילת שנות השישים, בדוקטרינה של "הגבלת ההרס", אך זנחה אותה כבלתי-מציאותית, ונקטה במקומה דוקטרינה חד-משמעית, פחות או יותר, של הרתעה בלבד, המושתתת על יכולת להנחית מכת "הרס ודאי" על ברה"מ.

בעוד שברה"מ התמידה בהכרזותיה, כי מטרתה להבטיח את קיומה במלחמה גרעינית כוללת, נחלש כוחן של הכרזות אלו בעשור האחרון, בשל ההכרה בהרס המוחלט שיוסב לכל הירי-ביום במלחמה. השאלה אם, "ניצחון" סובייטי במלחמה גרעינית יכול להיות, בכל המצבים האפשריים, יותר מ"עוד ניצחון כזה ואבדנו", עדיין שנויה במחלוקת, אולם אין ספק שדוקטרינת ההרתעה היא השלטת בברה"מ כיום, ורק העתיד יוכיח אם הצעידה-במשותף עם ארה"ב, נגד פיתוח מערכות להגנת אב"כ בקנה-מידה גדול, מרמזת על הכרה מפורשת כי עליונות במלחמה גרעינית אינה יותר תפישה בת-קיום.

הרתעה עצמאית נגד התקפה גרעינית

בימינו יכולות רק מעצמות-העל לראות בהרתעה עצמאית דרך ריאלית, ואמנם זו מצויה במרכז הדוקטרינה הצבאית שלהן. סין, שאפשר שהיא בעלת פוטנציאל גרעיני בסדר גודל של מעצמת-על, שואפת במדיניותה להשיג הרתעה אסטרטגית עצמאית, אולם עליה לפתח, או לפחות להציג דוקטרינה מתאימה לכן. בינתיים נפתרת הבעיה באופן תיאורטי על-ידי הצהרה אבירית (צורת התעלמות?) ועל-ידי הפיכת הבעיה הלא-נהיילית לכוז שאפשר לעמוד בה באמצעות תהליך שכלי של שינוי אופי האיום.

הדוקטרינה הסינית, המשלימה עם השמדה של עד כמחצית האוכלוסייה, קובעת בביטחון, כי המדינה עשויה להתקיים לאחר התקפה גרעינית כוללת, גם בלי שתעמוד לרשותה יכולת גרעינית משלה. ליריב החמוש בנשק גרעיני — לאחר שמיצה את אפשרויות הניצחון על-ידי נשק גרעיני המשוגר ממרחקים — לא תהיה ברירה אלא לבצע פלישה יבשתית מאסיבית לסין; דוקטרינת "המלחמה העממית" המאוואיסטית חווה הבסת פולש כזה במלחמת-התשה ממושכת, עד מיגורו הסופי.

צרפת, החסרה יכולת גרעינית בהווה ופוטנציאל גרעיני לעתיד ברמה המתקרבת למעצמת-על, מחזיקה בדוקטרינה של אסטר-טגיה עצמאית מדומה, המבוססת על התפישה של "הרתעה יחסית". פריס היתה נתח ראוי בעיני הנרי הרביעי, אולם אינה שקולה כנגד אובדנה של קייב בעיני הקרמלין. האמונה הצרפ-תית ביעילותה של דוקטרינת ההרתעה של צרפת מותנית לחלוטין בקיומו של תיקו אסטרטגי-גרעיני בין שתי מעצמות-העל. במובן זה, מסתמכות שאיפותיהם של מנהיגים צרפתים לכוח הרתעה צרפתי, על הכוח הגרעיני האסטרטגי של ארה"ב, לא פחות מהגישה הצנועה הרבה יותר של הבריטים, הגורסת כי יכולתה הגרעינית המצומצמת מהווה תרומה בריטית להרת-עה האסטרטגית האמריקנית מפני התקפה סובייטית על אירופה.

הרתעה על-ידי מעצמת-על

הסתמכות על מעצמת-על כבעלת-ברית בעלת כוח הרתעה

עצמאי — בדוקטרינה זו מחזיקות רוב מדינות אירופה, פרט לצרפת, הקשורות בברית רשמית עם אחת ממעצמות-העל. מנהיגי מדינות אלו מודים, לעתים קרובות בגילוי-לב, שאין ביטחון בהרתעה באמצעות הכוחות העומדים לפקודתם, אך נראה שהם מקבלים תחושת-מה של שליטה על בעיית ההתקפה הגרעינית, בגין השתתפותם בענייני הברית המספקת את אמצעי ההרתעה. אופייני הדבר, לפחות לבעלות-ברית זוטרות הנהנות מעצמאות מדינית גדולה יחסית, שהדוקטרינה האסטר-טגית שלהן מכוונת יותר לטיפול בבעיות הברית מאשר בבעיות האיום של מעצמת-העל העויינת (הדו"ח ממרס 1972 על היכוח בוועדת המומחים הצבאיים והאזרחיים, שמינתה ממשלת הולנד לבחינת בעיות הגנת הולנד בשנות השבעים, קובע: "יש לראות כמאמץ ההגנה ההולנדי תרומה ליצירת אווירה פוליטית שתאפשר לנשיא ארה"ב לקיים את התחייבותה הגרעינית וה-קונבנציונלית של ארה"ב לנאט"ו").

שעה שהדוקטרינות המדיניות-צבאיות של מדינות אלו משק-פות הסתמכות על הרתעה גרעינית של הברית שהן חברות בה, מפגינות מדינות קטנות, יחסית — המרוחקות מקו ההפרדה העיקרי בין מזרח למערב במרכז אירופה — נטיה חזקה יותר להמר. הדוקטרינה של גרמניה המערבית, למשל, מדגישה את החשיבות העליונה שבנוכחות צבאית רב-לאומית, ובעיקר אמריקנית, על אדמתה, הכוללת גם מאגר נשק גרעיני והגנה קדמית, על-ימנת להבטיח את החבירה של הברית ואת מימוש עוצמת ההרתעה האמריקנית במקרה של התקפה על גרמניה המערבית.

חברות נאט"ו הסקנדינביות מבקשות להימנע מקשר אוטומטי עם ההרס העצום שיוסב למרכז אירופה בעת מלחמה, ועל-כן אינן מתירות כל נוכחות של כוחות הברית או נשק גרעיני אמריקני בארצותיהן. איסלנד היא דוגמה מאלפת במיוחד של מדינה הנוטה לרכז את משאביה הלאומיים לפתרון של בעיות נהילות, ולא לפורם על-פני אתגרים, חמורים ככל שיהיו, שאינם ניתנים לשליטה. איסלנד, שתהיה חסרת-אונים לחלוטין במקרה של התקפה סובייטית ישירה, אינה מבזבזת מאומה על כוח צבאי, וכל מעייניה היומיומיים ביחסים-החוץ נתונים — לעתים באורח תוקפני למדי — למלחמה באמצעות הצי במתחרות הפולשות לתחומיה, ובכללן בעלות-בריתה בנאט"ו, בריטניה וגרמניה המערבית.

סיווג שיכלול את כל החברות הזוטרות בשתי הבריתות העיקריות, יציב את מדינות מזרח-אירופה החברות ב"ברית נרשה" לצידן של בעלות-בריתה של ארה"ב בנאט"ו. השימוש בסיווג כזה לבחינת קיום משותפים בדוקטרינות האסטרטגיות של השותפים בבריתות, הוא ללא ספק מוגבל. מבין חברות "ברית נרשה", רשאית רק גרמניה המזרחית לראות את עצמאות ארצה ושלמותה תלויים במנהיגת הברית, במידה שוה לתלות של חברות נאט"ו האירופיות בארה"ב (למעשה, התלות חזקה יותר, משום שללא הגנת ברה"מ, הופך כמעט בוודאות האיום מבית לקיומה של גרמניה המזרחית, לבעיה לא נהיילית).

חששותיהן של פולין וצ'כוסלובקיה משאיפות הסיפוח של גרמניה המערבית, שסיפקו הצדקה לאומית מסוימת לברית עם ברה"מ, פחתו בצורה ממשית בשנים האחרונות. האיום הרציני היחיד על עצמאותה של לפחות מדינה אחת בברית, רומניה,

מקורו במנהיגות הברית עצמה. שעה שהכיוון העיקרי בדוקטרינות הצבאיות-מדיניות של חברות נאט"ו האירופיות הוא להבטיח חבירה בדוקה עם כוחות ארה"ב, חייבת הדוקטרינה הרומנית לשקוד על יצירת אוירה מדינית-צבאית באירופה, שתשלוש ממעצמת-העל שלה תמריץ או סיבה, "להעניק" לה, "סיוע צבאי" כלשהו.

הסתמכות על היתנות, נייטרליות, ושלוש לא ניתן לחלוקה

בקרב מדינות החסרות אמצעי-תגמול גרעיניים עצמאיים וקשרי ברית עם מעצמה בעלת אמצעים כאלה, לא יכולה דוקטרינה של הרתעה אסטרטגית להתקיים. בטחונן של מרבית מדינות העולם מפני התקפה גרעינית, חייב להתבסס על היתנות מוחלטת מכל מערך שבו קיימת מעורבות של תוקף פוטנציאלי בעל יכולת גרעינית. מנהיגים של מדינה קטנה, נייטרלית, שאינה חברה בברית, עשויים להאמין, ובצדק, ואף להעלות אמונה זו לדרגת דוקטרינה, כי היתנות משני הגושים כאחד, מונעת התגרות אפשרית בשניהם; כי חוסר התוחלת האסטרטגית מסלקת פיתוי למלחמת-כיבוש; כי ההגנה מובטחת הודות לעצמת הפחד מפני הסלמה, הכרוך בהיערכות גרעינית בכל מקום שהוא; וכי כאפשרות אחרונה תועדף התפשרות או כניעה, על פני הסתכנות בהרס גרעיני כתוצאה מהתנגדות בכוח.

מדינות גדולות יותר בקבוצה זו, שהן בעלות ערך אסטרטגי אוזרי או עולמי מופר, עשויות אף הן לסמוך על תפישתו של תוקפן אפשרי, כי מעצמת-העל היריבה מייחסת חשיבות כה רבה לשלילת נכסי המדינה הנתונה לאיום מהאויב, עד כי תחוש להגנתה, גם ללא התחייבות וברית. הודו היא הדוגמה הבולטת של מדינה מסוג זה.

לאור תפקידה הרגיש של אירופה בעימות הבין-גושי, יש לראות במדינות הנייטרליות שאינן חברות בברית, תת-מערכת מיוחדת. המדינות הסקנדינביות המזרחיות, שבדיה ופינלנד, וכן שווייץ, יוגוסלביה ואוסטריה, שייכות לתת-מערכת זו. אולם גם חברות קבוצה קטנה ונבחרת זו נבדלות באורח ניכר זו מזו בתורותיהן המדיניות-צבאיות, עקב השוני בתנאים, במיקום הגיאוגרפי, בניסיון ההסטורי עם אויבים פוטנציאליים וביכולת הצבאית.

יוגוסלביה פיתחה דוקטרינה תקיפה ומקורית של, "הגנה לאומית טוטלית", ואי-אפשר לטעות בכיוונה של זו כלפי איום ממזרח. בפינלנד, מצד שני, הפכו ההגבלות שנכפו עליה בחוזה השלום עם ברה"מ, כל דוקטרינה צבאית ריאליסטית לעניין המוטל בספק. כוחה הצבאי המותר מוגבל ביותר ואינו יכול, כמוכח, לעמוד בפני תוקפנות העלולה לבוא מהכיוון האפשרי היחיד — ברה"מ. אך יתכן שהכוח גדול דיו לשליטה על הגבולות מפני חדירת כל יריב פרט לברה"מ, ועל-כן (כך מקוים) תמלא פינלנד במקרה של מלחמה את תפקיד אבטחת דרכי הגישה הצפוניים, בתנאי שלא תתן לברה"מ עילה לכיבוש המדינה. זהו הענף הדק שעליו תלוי בטחונו של המדינה, ועל כן מופנה המאמץ העיקרי של הדוקטרינה הפינית לקיום יחסים טובים עם ברה"מ, תוך קיום מאמץ לפיתוח מדיניות אירופית רחבה למניעת משבר (נטרול המרחב הנורדי, הקמת גופים שונים לטיפול בבטחונה של אירופה).

שבדיה, הגדולה מפינלנד, ואשר אינה בעלת-ברית של אף אחת ממעצמות-העל, יכולה אולי לקוות כי בכוחה להקים צבא גדול דיו לשכנע תוקפן שמחיר תוקפנותו יעלה על הרווח הצפוי, אלא שהמחיר שהיא יכולה לגבות מתוקפן כמו ברה"מ לא יכול להיות משמעותי בשום מקרה, ועל-כן יש להניח שההישג הצפוי יהיה שולי ביותר.

על-מנת להצמיח שיקולי רווח והפסד כאלה במוסקבה, עיצבה שבדיה דוקטרינה המכוונת בעיקר לשכנע את ברה"מ, כי היא נחושה ברצונה לקיים את הנייטרליות שלה בכל הנסיבות, לרבות במקרה של פלישה סובייטית לנורבגיה ולדנמרק. הסיבה היא מניעת התקפה סובייטית מקדימה במקרה של החלטת מוסקבה לפלוש למדינות נאט"ו המערב-סקנדינביות.

דוקטרינה אופרטיבית למלחמה

בעיית ביטחון בסיסית של אחת המדינות שנבחרה כדגם לדיוננו, לא נבדקה במודד האיום הגרעיני, שהנחה את מחקרנו. המדינה היא ישראל, והדוקטרינה האסטרטגית שלה מושכת את תשומת-הלב, לפחות בגלל עצמתה ויעילותה המופגנים.

ישראל היא דוגמת-מופת לדוקטרינה לעשיית מלחמה, אך בכל השאר, היא אנטי-תזה לדוקטרינות המלחמה, "הקלאסיות". שעה שהדוקטרינה הקלאסית היתה קפואה ותקנונית, נוקשה מאוד מבחינת שינויים והתאמה לחידושים טכנולוגיים, טמון כוחה של ישראל במיוחד בגמישותה, בדינמיות שלה, בהסתגלותה ובפתיחותה.

המבדיל את הדוקטרינה המדינית-צבאית שלה מאחרות, הוא תפישת האיום המדרבנת אותה ומחשלת את רצונה לא להיכנע לאתגרים בטחוניים, "בלתי-נהלים". לפי התפישת הישראלית, נתונה מדינת-היהודים בסכנת מוות מתמדת, אשר ביסודה אינה ניתנת להרתעה. הרתעה היא מטרה נכספת, אולם אסור שתבוא במקום יכולת ממשית כלשהי לעשיית מלחמה.

יכולת, "המהלומה הראשונה" של ישראל על שכניה מהווה התגרות מתמדת, אבל אינה מטבע עובר לסוחר במונחים של הרתעה. ההבדל בין סוג איום זה לבין סוג האיום על מדינות אחרות שדנו בהן הוא מכריע. בישראל לא יכולה להתקבל רק או בעיקר דוקטרינת-הרתעה, משום שקיים חוסר שיוזן בין שני היריבים במקרה של תבוסה במלחמה: לישראל — משמעות חידולן לאומי אם לא פיס, לערבים — עוד השפלה ועוד הפסקה כפויה לפני סבב נוסף.

לבסוף, אופיה של הדוקטרינה האסטרטגית הישראלית מעניק לה יתרון אחד על-פני דוקטרינות ההרתעה שדנו בהן, יתרון בעל חשיבות מיוחדת בהשוואת דוקטרינות צבאיות. אמנם, משגה דוקטרינרי גדול יהיה גורלי בשני המקרים. במקרה האחד, תבוסה לישראל וחיסולה הוודאי כמעט של מדינת-היהודים; במקרה האחר, פרוץ מלחמה גרעינית כללית. אלא ששעה שניצחון ישראלי במלחמות, הוא אבן-כוחן לטיבה של הדוקטרינה שלה, הרי שהיעדר מלחמה גרעינית כללית עד כה, אינו מהווה ערובה מוחלטת לאמיתותה של דוקטרינת ההרתעה של המעצמות הגרעיניות וליעילותה.

ניתן להעריך דוקטרינת ההרתעה אסטרטגית בביטחון, רק במקרה של כשלונה. כל עוד תלוי קיומו של המין האנושי בהרתעה גרעינית, יכולים אנו רק להתפלל, שלעולם לא יועמדו במבחן הדוקטרינות שנוצרו למען הבטחת ההרתעה.